

Láng János tükörkép-elméletéről

Nyilvánvalóan problémák származnak abból, ha töredékes, nagyon hiányos olvasottsággal rendelkező emberek "tudományt" próbálnak írni.

Láng János könyveinek¹ elolvasása után mégis ezt a "bünt" követem el, mikor elméletét egyrészt védeni próbálom Lukács József bírálatával² szemben, másrészt megpróbálom továbbgondolni a mágiaművészet viszonyai kapcsolatban.

Dolgozatom megfogalmazásának legszuggesztívabb, és talán éppen ezért legfőbb motivuma Láng emberi nagyságában rejlik. Egy községi, aki 50 éves korában kezd intenzíven foglalkozni egy - 20 évest is visszarettentő irodalommal rendelkező - tudománnyal, az etnológiával, és annak szinte minden eddigi állítását átértelmezi, fantasztikus mennyiségű bizonyító anyaggal támasztva alá megállapításait /pl.; matriarchátus-patriarchátus probléma - "Az őstársadalmak" c. művében/.

Engels a vallásról

"....mindenféle vallás csakis azoknak a külső hatalmaknak fantasztikus visszatükröződése az emberek fejében, amelyek mindennapi létezésük felett uralkodnak, olyan visszatükröződés, amelyben a földi hatalmak földöntúli hatalmak formáját öltik."³

1974-ben két olyan könyv is megjelent⁴, amely foglalkozik ezzel az engelsi "vallásdefinícióval".

Pais István azt bizonyítja, hogy a szöveg nem tekinthető definíciónak, "csak jellemzi bizonyos vonatkozásokban a vallást".⁵

A másik mi szerzője, Láng János szintén nem tartja kielégítőnek az engelsi meghatározást.⁶ "Ez a jellemzés ismeretelméleti szempontból a lényegét ragadja meg a vallási képzeteknek, ...de még nem ad magyarázatot arra, hogy miként keletkezett az ilyen torz tükröződés?"⁷ Láng tehát a "torz tükröződés" miértjeire és hogyanjaira keresi a választ, melyet a "tükörképlélek" képzetben - mely végso son visszavezethető az érzékelésre - talál meg. A legtöbb vallási fogalom gyökerét a "tükörkép-lélekből" eredezteti.

Tükörkép-lélek

"Az utazók és etnográfusok által részletesebben megfigyelt és leírt valamennyi nép nyelvében van egy szó", melynek "tulajdonképpen jelentése... mindaz, ami az emberhez hasonló, de mégsem az ember, az emberen kívül létező ember, az ember mása, az ember alteregója,"⁸ az emberek vízfelületen visszatükröződő képe, az ember árnyéka, az embert ábrázoló rajz, faragvány/. Az utazók és etnográfusok azt állítják /!- K.Z./, hogy a benszülöttek ugyanezzel a szóval illetik a "lelket" is.⁹

Az utóbbi, - mint Láng meggyőzően bizonyítja - tévedés alapjául a tükörkép-lélek attribútumai szolgálnak; - alvás, betegség alatt a tükörkép elhagyja a testet, s ilyenkor ugyanolyan megnyilvánulásai vannak, mint az embernek; - meghalt emberek szellemei, melyek felett a varázslóknak bizonyos hatalmuk van; - a halál után a tükörkép túléli a halottat.¹⁰

Láng szerint; a/ az eredeti tükörkép észlelete és b/ az álombeli észleletek c/ téves asszociációja hozza létre a tükörkép-lélek képzetét.

a/ A primitívek számára a tükörkép "éppen olyan közvetlenül érzékelhető reális létező, mint maga az ember."¹¹

b/ A "primitívek az álmokat "reális valóságnak" tekintik."¹² "Az álomkép teljesen hallucinatórikus jellegű, s így egyenértékű az észleléssel." "Az, ami mégis megkülönböztetésre vezet, nem is a szubjektumban van, hanem a környezetből indul ki."¹³ A primitívek tehát tudják, hogy álomuk alanya nem testi mivoltuk /többiek állítása "végig itt feküdtél"/. Viszont "álom" szavuk nincs, vagyis: "Az ébrenlét és az álom jelenségei... a primitív népeknél még összefolytak egymással."¹⁴

Adva van tehát két, egymástól elkülöníthető észleleti kép.

c/ "Az asszociációk létrejöttének másik feltétele, az asszociálódott észleletek időbeli egybeesése, illetve egymásra következése a primitívek életében igen gyakran megtörténhetett."¹⁵ Például: amikor ébredés után megpillantják árnyékukat a földön vagy ha tóparton ébrednek fel stb.¹⁶

Lukács József véleménye¹⁷

Lukács József vitába száll ezzel a vallási fogalmakat egyetlen, csak /"végső soron"-K.Z./ az érzékelésre visszavezető nézettel. Hosszan kell idézni, hogy "finom csusztatásait", saját gondolatainak "becsempészését" kimutathassam: "Keveset nyernénk azonban, ha ezt a képzet szintű generalizációt /ti. vallást - K.Z./ valamely téves gondolat

helyett /?-K.Z./ csupán a közvetlen érzékelésre kívánnánk visszavezetni. Így csak egy másik szellemi tényhez jutnánk, bár ezuttal nem a racionalizmus, hanem szenszudizmus útján; /1/ azonban ez a szellemiség maga is további magyarázatra szorul. Hiszen - mint erre már Marx és Engels is rámutattak - a feladat nem merülhet ki abban, hogy a képzetvilágot visszavezessük valamely mélyebben fekvő rétegre, azt kell kimutatnunk, mint termelik ki az anyagi viszonyok éppen ezt a tudati formát. Az igazi kérdés tehát az, hogy az érzékelt jelenségeket miért tolmácsolják /2/ vallásos módon, és világos, hogy erre választ csak az érzékelésen kívüli saférából kaphatunk... A vallásnak ezt az érzékelésre visszavezetendő minimumát Láng János a halál után is tovább élő, az élők dologba beavatkozó /3/ lélek, szellem fogalmával azonosítja. /4/ "Ez a hiedelem teljes egészében kimariti a vallás alapját alkotó fogalomrendet", vagyis ez a vallás eredeti tartalma, amelyből minden más forma is levezethető".¹⁸

"A magam részéről inkább hajlok Jóri és Tokarjov meg-gondolásainak elfogadására, amelyek szerint /5/ ilyen végső elemeket, archékat módszertanilag egyetlen társadalmi jelenség esetében sem indokolt keresni, mivel az eleve egyetlen aspektusra korlátozná a végtelenül sokoldalú valóság kutatását, és ezzel óhatatlanul egyoldaluvá, egyirányuvá, /6/ deduktívizsztikusá tenné a későbbi fejlődés magyarázatát, az /7/ "egyoldalú determináltság elvének" hibájába eshet-nénk, melyet módszertanilag éppen Láng János ítél el élesen."

"Gondolom, elnézhető az a /8/ dogmatikus elfogultságom, hogy kétkedem a vallás genezisével kapcsolatos mindenféle dok-mában..."¹⁹

Ezután idéz "A német ideológiából; "A képzetalko-tás, gondolkodás, az emberek szellemi érintkezése itt még anyagi magatartásuk /9/ közvetlen folyamánaként /! K.Z./ jelenik meg."

Majd így folytatja: "Vagyis /10/ a közvetlen élette-vékenység illuzórikus, vallásos kibővítése és kiegészítése minden valószínűség szerint originalisabbnak tekinthető e téren, mint a lélek /!- K.Z./ sorával, különösen halál utáni sorával kapcsolatos elképzelések."²⁰

"Tekintetbe kell vennünk azt is, hogy az /11/ egyéni tudat viszonylag kései termék, hogy így a halállal kapcsola-tos szokások eredetileg kollektív jellegűek..."²¹

Mint látható, 11. pontban szeretnék a bírálathoz meg-jegyzéseket fűzni. Előljáróban annyit, hogy Lukács József - tul néhány tárgyi tévedésen - szemléleti problémákba is bo-nyolódik. Bizonyos mértékig igaza van, amiért szemléleti kérdésekben kritizálja Lángot²², de az integráló szándék teljes hiánya miatt ő maga is végletekbe esik. Ehhez hozzá kell tennem, hogy Lukács József nem olvashatta még "Az ős-társadalmak" c. művet, így nincs fogalma Lángnak az emberi praxis kezdeteiről alkotott képéről.

1/ Amilyen tetemes Lángot szenszualistának nevezni, annyira komis is. Amyiban igaz, hogy Láng mindent megpró-bál /végső soron/ az érzékelésre visszavezetni. Hamis vi-szont, mivel Láng csak a vallási hiedelmek alanyát /tükör-kép-lélek; halottak szelleme/ vezet vissza az érzetekre, a hozzáfűződő hiedelmeket maga is a praxis korlátozottságá-val és egy sor más- közhellyé halványult - dologgal, vala-

mint a téves asszociációk /elemi, asszociatív gondolkodás²³/ bevezetésével magyarázza.

2/ Az észleleti képeket csak a mi mai szemünkkel tol-mácsolják vallásos módon, a primitívek számára egyszerű, mindennapi tapasztalati tényekről van szó. /Még nem fűződnek hozzájuk hiedelmek. Nem véletlen, hogy Láng pl: először a "Halottak szellemeivel kapcsolatos hiedelmeket" tárgyalja.²⁴/

3/ A "lélek" kategóriáját Láng Platontól származtatja, úgy, hogy itt nyilvánvaló csusztatásról van szó.

4/ melynnek valóban alapja lehetne ez az idézet, /ill. az ezt megelőző sorok, amiket Lukács József nem idéz/. Itt azonban Láng saját könyvének mondaná ellent /ha nem tenné idézőjelbe a lélek szót/, hisz az összes, ill. legtöbb hiedelmet a tükrkép-lélek képzetéből vezeti le, és nem a platoni "lélek-ből. /Már ebben a dolgozatban is elhangzott, hogy Láng milyen véleményrel van az utazók által "állított" "primitív lélekről", mely nyilvánvalóan mai fogalmaink visszavetítése a történelem előtti időkbe./

5/ Ezzel kapcsolatban meg kellene Jórit és Takarjovot kérdezni, mennyire találják egyoldalúnak "A tőkét", amely ha jól tudom végső soron mindent az áru elemzésére vezet vissza. A mondat amúgy is rosszul jön ki: mintha kutatási területüket félténék az említett kutatók. Az írói hangvétel ennek a "kinyilatkoztatásnak" szól, melyet a két "tekintély" kijelentésén kívül semmi sem bizonyít.

6/ Az érzékelésből kiinduló gondolkodásra a "legle-sujtobb" jelző az "induktív~~isztikus~~" lehetne, mindenesetre a "deduktív~~isztikus~~" jelző kiáltó ellentétben áll Láng egész

gondolkodásával. /Jóriák szövegében jogos a szó használata/.

7/ Ha tovább folytatta volna az idézést, eljutott volna Rubinsztejn determinizmus-elméhez²⁵, amit, minthogy eleve két tagból áll /sőt Láng kiigazítása szerint mindkét tag "aktív"/, semmiképp sem lehet egyoldalúnak minősíteni. Azt pedig, hogy a hiedelmek hordozóit miért nem lehet egyetlen hordozóból /tükrkép-lélek/ levezetni, semmi-vel sem bizonyítja. /A Láng-féle "beleő" képzetét Lukács József meg sem említi. Láng szerint lélek-tükrkép-lélek + beleő/

8/ A szójátékkal laplazi, hogy bizonyításai bizonytalanok.

9/ A Marx idézet hatása, de éppen Láng álláspontját támasztja alá, aki az elemi szintű gondolkodás fontosságát hangsúlyozza.²⁶

10/ /Lélek: ismét csusztatás./ Pontosabb azonban, hogy - intencióival mindenképp ellentétben, de - implicite a vallásos szükséglet emberrel együtt született, örök voltát bizonyítja, hisz előbb volt a léleknél az "a közvetlen élet-tevékenység illuzórikus vallásos kifejezése és kiegészítése", és ne felejtsük el, hogy a "közvetlenül az érzékelés-re visszavezetett léleknél volt előbb valamiféle "vallásos kifejezés", "kiegészítés"...

11/ Tulajdonképpen ez az a bírálat, amit érdemes továbbgondolni, s annak során ismét csak Láng igazához jutunk.

Egyrészt minden érzékelést /tükrkép stb./ "a közös emberi tevékenység közvetít"²⁷.

Másrészt arról kell szólni, hogy az egyén bármiféle tudattartalma akkor válik kollektívá, ha a nyilvánosság előtt kommunikálódik. Márpedig erre is van példa. "A kibeszélés /önmagunk, "kibeszélés"/ megint egészen ősi mindennapi élettény. Molinowski írja le, hogy primitív törzsek esténként összeülnek azért, hogy sorban mindenki kibeszélje" magát. A beszélő privilegizált helyzetben van a többiek között; mindenki alig várja, hogy a "kibeszélésben" rá kerüljön a sor.²⁸ Csak valószínűsíteni lehet, mégis csaknem biztosra vehető, hogy ily módon lesz kollektívá az álom is.

Eredeti szándékom szerint most megpróbálnám továbbgondolni, a mágia-művészet viszonyra "alkalmazni" Láng tükörkép-elméletét. Mint, hogy koherens elméletet nem tudtam létrehozni /gyakorlatilag a problémafelvetésénél már megakadtam/, itt csak a gondolatforgások /töprengések/ pontokba szedésére vállalkozhatom. A sok "Lágyan"-jellegű mondat hiányos ismeretaimet takarja.

1/ Még kellene próbálni összefüggésbe hozni Láng tükörkép-elméletét a barlangrajzokkal, barlangfestéssel. Ezt sugallja többek között mindkettő /az elsőnek természetéből fakadó/ realizmus. Azokra a rajzokra pedig, amelyek embert, embereket ábrázolnak, szinte "kötelező" érvényűnek kell lennie Láng elméletének.²⁹ Az állatrajzoknál azonban probléma vetődik fel, hiszen az állatoknak - Láng szerint a primitívknél - nincs tükörképük.³⁰

2/ A tükörképekre jellemző, hogy valamiféle anyagi szubsztátumtól elválaszthatatlanok. /vö: szellemek lakóhelyei/. Ez megint csak összefüggésbe hozható a barlang-

rajzokkal, de az állatrajzokkal megint nehéz mit kezdeni. Ha totemállat rajza, akkor érvényes lehet rá Láng elmélete, de ez nehezen sőt nem bizonyítható.

3/ Teljesen spekulatív uton megpróbálom kiterjeszteni - Láng intencióival ellentétben - a tükörkép-elméletet pl. az állatokra is.

Láng elméletéből "szükségszerűen" következik az, hogy az archoikus népek emberei számára "két világ" létezik adottságként; a/ való világ

b/ tükörkép-világ, melyet ugyanolyan valóságosnak tart, mint az előzőt.

A tükörkép világba minden beletartozik /tartozhat/, amivel a primitívek életük során találkoztak, hiszen;

a/ Az álom során az ember - a való világ emlékeiből merítve - ugyanabban a tér-világ-keretben mozog, mint ébren. /A leggyakoribb álomtéma a vadászat lehetett, mint a közösség számára legfontosabb élettény./

b/ A való világ minden állatának, tárgyának láthaták a "tükörképét", pl.: a fák árnyékát, állatok árnyékát, sőt vízi tükörképüket is /uszáskor, ivászatkor/.

Semmi okát nem látom tehát a tükörkép emberre való korlátozásnak. /A kérdést nyilván akkor lehetne eldönteni, ha egy primitívnek tesszük fel./

c/ a téves asszociáció szerepét ebben a spekulatív teóriában az analógias gondolkodás veszi át, mely igencsak jellemző a primitívekre.

Ebben az értelmezési keretben az állatrajzok, barlangfestmények megfelelnek az állat-tükörkép tárgyasulásainak.

Ha mindez így lenne, akkor az utánzás, képmágiának az ellene a helyét egyfajta tükörkép-képmágiának, melynek lényege; "ha elpusztítom az állat tükörképét, elpusztítom az állatot is."

4/ Az előző spekuláció egy ilyenfajta visszavetítést tesz elgondolhatóvá, négyen meghaltak szellem /tükörképe/, reményg alhanyok szellem /álmodó tükörképe³¹/ tükörkép-világ keret /állatok, tárgyak/.

Az emberek tükörképe ideologikus, plusztartalmakat kap /vö: vágyteljesítő álmok/. A világ-tükörkép ideologizált, keret szerepet teljesít, /vö: álom-ébredést észlelő emberek összefolyása/. Az előző aktivitását az utóbbi csak elecsavadi, /vö: vágyteljesítő álom/.

5/ Ha az eddigiekben lenne is igazság, komoly problémák ütköznek a fejtegetések a következők olvasán "... az állatok meghatározott testrészeinek /főként a törzs/ hangsúlyos ábrázolása..."³² Egyetlen ártatlán megoldás látszik elfogadhatónak, a művészetek önállóodása /mághatós/ kezdeteinek kell felfognunk az előbb ismertetett jelenségeket.

6/ Lehetséges, hogy előbbekben válnak "tükörkép-szerű" jelöltek el az emberek a valóság estétikai eljáratítására, a műveletek létrejöttéig.

1/ Láng János: Lélek és Isten, Gondolat 1974.

Az őstársadalmak Gondolat 1978.

A mitológia kezdetei Gondolat 1979.

2/ Lukács József: Történelem, filozófia, vallásosság Gondolat, 1979.

3/ idézi Pais István: Ember és vallás 212.o. Akadémiai 1974, 1975, 1978.

4/ Pais István: id.mű

Láng János: Lélek és Isten.

5/ Pais István: id.mű 212.o. Bár a vitának skolasztikus látszata van, ennek ellenére nagyon fontos kérdést tárgyal.

6/ Láng János: Lélek és Isten 15.o. A "meghatározás" kifejezés nem azonos értelemben a formallogikai "definícióval".

7/ U.o. 15.o.

8/ U.o. 54-55.o.

9/ U.o. 55.o.

10/ vo Vo. 80.o.

11/ Uo. 81.o. Érdemes lenne a visszatükröző tudat és a valóságot elsajátító tudat közti különbségeket kidolgozni.

12/ U.o. 82.o.

13/ U.o. 83.o.

15/ U.o. 86.o. "A téves asszociáció pszichikus mechanizmus tökéletesen olyan, mint bármely más térbeli vagy időbeli asszociáció. A "téves" jelző csupán arra

vonatkozik, hogy az asszociáció által összekapcsolt érzékek csak esetlegesen jelentkeztek térben egymás után, állandó kapcsolat, szerves összefüggés, oksági kapcsolat azonban nincsen közöttük."

- 16/ U.o. 88.o. Az, hogy a primitívek az árnyéknak nagy jelentőséget tulajdonítanak, talán összevethető fantasztikusan jó érzékelő képességükkel.

Számomra, ill. a dolgozat számára elegendő az eddig ismertetett rész. Láng János ebből vezeti le a legtöbb régi és mai vallási fogalom kialakulását.

- 17/ Lukács József: id.mű: Filozófiai megjegyzések a vallás keletkezésének etnológiai problematikájához. /1977/ 120-135.o.

A tanulmánykötet 144-154. oldaláig tartó rész-melyben a vallás keletkezésének vázlatát kívánja adni - szintén megérne egy elemzést, annyira "ködösítő" jellegű.

- 18/ U.o. 123-124.o.

- 19/ U.o. 126.o.

- 20/ U.o. 126.o.

- 21/ U.o. 127.o.

- 22/ Az alapot erre az adhatja, hogy Láng - sajnos- szinte kizárólag a pavlovi és e. Kardos-féle "pszichológiát" használja, pedig ezek kifejezetten pszichofiziológiai beállítottságu könyvek.

- 23/ U.o. 464.o.

- 24/ vö: U.o. 422.o. Itt Láng tagadja, hogy lélekfogalom kialakulását a primitívek okok után kutató értelmi tevékenységére kell visszavezetni. "Az ilyen és hasonló magyarázatok azonban nem fogadhatók el, mert eleve feltételezik, hogy az ősi emberek, fejlődésüknek egészen kezdetleges fokán, már a jelenségek magyarázatát keresték, az észleletek miértje után kutattak."

- 25/ vö. Lukács József: id.mű 127.o.

Láng János: id.mű 462-463.o.

Itt mos másodlagos a dolgozat írójának véleménye

/Leontyev alapján/ a determinizmus-elvről. vö: Leontyev:

Tevékenység, tudat, személyiség különösen 90-91.o.

Gondolat-Kossuth 1979.

- 26/ Láng János: id.mű 464.o.

- 27/ Lukács József: id.mű 123.o.

- 28/ Heller Ágnes: A mindennapi érintkezés MFSZ 1969/5 884.o.

- 29/ vö Láng János: id.mű 203.o.

- 30/ vö U.o. 427.o.

- 31/ Eddig "engedni meg" Láng elmélete a hierarchiát.

- 32/ Lukács József: id.mű 146.o.